

УДК 340.12 (075.8)(083.97)

ББК 67.) я 73

Ю 94

Рекомендовано до друку вченою радою Волинського державного університету імені Лесі Українки (протокол № 12 від 17 червня 2005 року)

Рецензенти:

Мікула О. І. – помічник заступника голови Личаківського районного суду м. Львова, кандидат юридичних наук;

Лаба О. В. - кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права Волинського державного університету імені Лесі Українки

Юхимюк О. М.

Ю 94 Навчальна програма з курсу «Теорія держави і права» . – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. Ун-ту імені Лесі Українки, 2006. – 24 с.

1. ВСТУП

Програма з курсу теорії держави і права покликана забезпечити глибоке засвоєння специфіки цілісних уявлень про державно-правові явища з тим, щоб використати одержані знання для поглибленого вивчення окремих галузей права та відповідних галузей законодавства.

Програма підготовлена згідно з вимогами до навчання спеціалістів вищої кваліфікації і розрахована на студентів вузів України.

Відповідно до програми оволодіння курсом «Теорії держави і права» пов'язане з читанням лекцій, проведенням семінарських занять, консультацій, екзаменів, а також написанням рефератів.

Наукову основу дисципліни складають досягнення юридичної та інших суспільних наук (філософії, економічної теорії, політології, соціології тощо), теоретичні розробки провідних вчених-юристів України та інших держав.

II. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

1. ПОХОДЖЕННЯ, СУТНІСТЬ ТА ОСНОВНІ РИСИ ДЕРЖАВИ

Загальна характеристика держави. Причини і форми виникнення держави. Основні теорії походження держави. Ознаки, що відрізняють державу від первісного суспільства. Концепції держави. Історичні типи держави. Особливості виникнення держави в різних народів світу. Співвідношення держави і суспільства.

Поняття влади та форми її здійснення. Поняття і ознаки державної влади. Методи здійснення державної влади. Державна влада і держава. Загальне поняття та ознаки держави. Сутність держави. Типологія держав. Закономірності розвитку держави. Співвідношення держави і права.

Причини виникнення держави. Економічні, політичні, соціальні, культурні, психологічні фактори як основні причини виникнення держави. Утворення сучасних держав. Ознаки, які відрізняють державу від інших організацій у соціально-неоднорідному суспільстві.

Держава та сучасне громадянське суспільство. Поняття і природа громадянського суспільства та його характерні риси. Держава і демократія. Проблеми формування громадянського суспільства у посттоталітарній державі.

2. ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ.

Поняття функцій і завдань держави та їхнє співвідношення. Система та зміст функцій держави. Внутрішні та зовнішні, основні та неосновні, постійні та тимчасові функції держави. Функції держави в гуманітарній, економічній та у політичній сферах. Гуманізація функцій держави на сучасному етапі. Особливості внутрішніх і зовнішніх функцій сучасної держави та їхні види.

Форми здійснення функцій держави. Установча, правотворча, правозастосовча, правоохоронна діяльність держави. Методи здійснення державних функцій. Залежність функцій держави від її історичного типу. Функції Української держави в умовах реформування суспільства.

3. ФОРМА ДЕРЖАВИ

Розвиток категорії «форми держави» в політично-правовій думці. Поняття форми держави та її структурні елементи. Республіка та монархія як форма державного правління: їхня сутність та сучасні різновиди. Республіканська форма правління та її види. Загальна характеристика президентської, парламентської, президентсько-парламентської республіки. Основні ознаки монархії як форми правління. Необмежені монархії (абсолютні, деспотичні). Обмежені (конституційні) монархії (дуалістичні, парламентські).

Форма державного устрою, прості та складні державні утворення. Унітарна держава та її характерні риси. Унітарні держави з автономним утворенням. Федеративний державний устрій, його види та ознаки. Форми міждержавних утворень (імперія, конфедерація, співдружність, співтовариство, регіональні, економічні, політичні, військові та інші союзи) їхня відмінність від унітарної та федеративної держави.

Поняття державно-правового (політичного) режиму та його види. Характеристика демократичного та антидемократичного режимів, їх характерні риси. Особливості авторитарного, тоталітарного (фашистського, расистського, військово-диктаторського) режиму. Стан та перспективи розвитку форми Української держави.

4. МЕХАНІЗМ ТА АПАРАТ ДЕРЖАВИ.

Поняття механізму держави, його структура та роль у здійсненні функцій держави. Державні організації, державні установи, підприємства у механізмі держави. Основні ознаки механізму держави.

Апарат держави та принципи організації і діяльності апарату сучасної демократичної держави. Органи держави, їх ознаки та характеристика. Поняття посадової особи. Владні повноваження, їх основні риси, види та гарантії. Компетенція як сукупність владних повноважень.

Система державних органів України. Глава держави. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади. Контрольно-наглядові органи. Механізм держави та місцеве самоврядування.

Форми та методи взаємодії органів держави і місцевого самоврядування (делегування функцій та повноважень держави органам місцевого самоврядування). Стан та перспективи розвитку державних органів України.

5. ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВА

Розвиток ідей про політичну систему суспільства у світовій класичній думці про державу і право. Сутність політичної системи суспільства та її основні риси. Елементи політичної системи суспільства. Політичні відносини. Політичні суб'єкти (інститути, організації). Політичні й правові норми. Політична свідомість і політична культура.

Загальна характеристика та ознаки політичної влади. Співвідношення політичної та державної влади. Механізм політичної влади та опозиції. Місце і роль держави у політичній системі та здійснення державної влади.

Об'єднання громадян у політичній системі суспільства: поняття, види та засади їхньої діяльності. Поняття громадської організації та її види. Загальна характеристика політичних партій, види та функції політичних партій.

Загальне поняття трудового колективу, органу громадської самодіяльності, громадського руху та їхні функції у політичній системі суспільства.

Форми впливу органів держави на політичні партії, рухи, інші об'єднання громадян і трудові колективи. Взаємодія політичних партій, рухів, інших громадських об'єднань, трудових колективів з державою.

Поняття та види представницької демократії. Сутність самоврядування народу. Особливості формування політичної системи суспільства в Україні.

6. ПРАВОВА СУТНІСТЬ ТА ХАРАКТЕРНІ ОЗНАКИ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ. ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

Ідея правової держави як загальнолюдська цінність, її становлення і розвиток.

Внесок мислителів минулого і сучасності в теорію правової держави. Характерні риси та ознаки правової держави. Закріплення у конституціях та інших законах основних прав і свобод людини. Панування у суспільстві законів, які виражають волю більшості населення.

Україна як правова держава. Особливість принципу верховенства права у правовій державі. Сутність і мета розподілу влади.

Поняття та загальна характеристика громадянського суспільства. Структура громадянського суспільства.

7. ПРАВА, СВОБОДИ ТА ОБОВ'ЯЗКИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Поняття основних прав, свобод і обов'язків людини. Історичний розвиток прав людини. Класифікація основних прав, свобод і обов'язків людини і громадянина. Особисті права і свободи людини і громадянина. Політичні права і свободи людини і громадянина. Соціально-економічні та культурні права і свободи людини і громадянина. Конституційні обов'язки людини і громадянина. Права дитини. Гарантії прав свобод і обов'язків людини і громадянина. Правовий захист прав і свобод людини і громадянина.

8. ПОНЯТТЯ, ПОХОДЖЕННЯ ПРАВА, СУЧАСНЕ ПРАВОРОЗУМІННЯ

Розуміння права. Суб'єктивне і об'єктивне право. Особливості виникнення права. Загальне поняття та ознаки права. Право як головний соціальний регулятор суспільних відносин, як система норм, сукупність правил поведінки загального характеру, основа організації та функціонування державної влади, об'єднань громадян, кожної особи. Право як міра свободи. Взаємозв'язок права з економікою та політикою. Ознаки, що відрізняють норми права від норм поведінки в первісному суспільстві.

Нормативність, загальнообов'язковість, системність, формальна визначеність, забезпеченість і гарантованість права. Походження права, його сутність. Теорії виникнення права.

Спільність та відмінність поглядів на право. Право і закон.

9. НОРМИ ПРАВА В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Поняття, види та основні ознаки соціальних норм. Соціальні норми як загальні правила поведінки людей у суспільстві, що зумовлені об'єктивними закономірностями і забезпечені різноманітними засобами соціального впливу.

Класифікація соціальних норм. Норми моралі. Звичаї та традиції. Політичні норми. Норми громадських об'єднань (корпоративні норми). Технічні та естетичні норми. Релігійні норми. Норми права.

Поняття та ознаки норм права. Місце норм права в системі соціальних норм. Спільність та відмінність норм права від інших соціальних норм. Ознаки, що відрізняють норми права від норм моралі.

Структура норм права. Диспозиція, гіпотеза, санкція. Співвідношення норм права і статті закону. Види норм права.

Розмежування норми права за суб'єктами правотворчості, або за субординацією у правовому регулюванні. Норми права органів державної законодавчої влади, органів державної виконавчої влади, глави держави та інших суб'єктів правотворчості.

Розподіл норм права за дією на коло суб'єктів, за дією в часі, за територіальною дією. Загальні, спеціальні, виняткові норми права. Норми права постійні та тимчасові, загальнодержавні та місцеві.

Поняття та види правових презумпцій. Правові аксіоми. Юридичні фікції.

10. ПРАВОУТВОРЕННЯ ТА ФОРМИ (ДЖЕРЕЛА) ПРАВА

Правотворчість: поняття, принципи і види. Соціальне призначення правотворчості. Етапи правотворення. Підготовка нормативно-правового акта. Прийняття нормативно-правового акта. Стадії правотворчого процесу. Законодавча ініціатива. Прийняття рішення про підготовку нормативно-правового акта та підготовку його тексту. Обговорення тексту проекту нормативно-правового акта. Погодження проекту нормативно-правового акта. Доопрацювання проекту. Внесення проекту в правотворчий орган. Обговорення проекту в

правотворчому органі. Голосування проекту. Підписання законопроекту. Опублікування і оприлюднення нормативно-правового акта. Принципи правотворчості.

Поняття форми права. Джерела (форми) права та їх класифікація. Правовий звичай. Правовий прецедент. Нормативний договір. Нормативно-правовий акт. Інші форми права в Україні.

Види нормативно-правових актів. Загальна характеристика законів і підзаконних актів. Властивості нормативно-правових актів. Конституція держави - основа правової системи. Відмінність нормативно-правових актів від індивідуальних актів (актів застосування). Дія нормативно-правових актів у часі, просторі й за колом осіб. Чинність нормативно-правових актів. Пряма, зворотна, переживаюча дія нормативно-правових актів

11. ПРАВОВА СИСТЕМА. СИСТЕМА ПРАВА ТА СИСТЕМАТИЗАЦІЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ

Поняття та структура правової системи суспільства. Правосвідомість: поняття, структура. Форми та види правосвідомості. Правова культура та її роль в житті суспільства. Правовий нігілізм. Правове виховання і правова освіта. Види правових систем сучасності. Континентальна (романо-германська) правова система. Англосаксонська (прецедентна) правова система. Мусульманська та інші правові системи.

Поняття системи права і правової системи. Структурні елементи системи права: правова норма, інститут права, підгалузь права, галузь права. Предмет і метод правового регулювання як підстава поділу права на інститути і галузі.

Система права і система законодавства співвідношення і взаємозв'язок. Матеріальне та процесуальне право. Публічне та приватне право: загальне поняття та види.

Систематизація нормативно-правових актів (законодавства). Кодифікація, консолідація, звід та інкорпорація нормативно-правових актів. Характерні риси кодифікації. Сучасна кодифікація законодавства в Україні, її основні напрямки, форми та значення у забезпеченні правового стану суспільства і держави. Облік нормативно-правових актів.

12. РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА

Сутність, поняття, основні ознаки реалізації права. Основні форми безпосередньої реалізації права. Використання норм права. Виконання приписів норм права. Дотримання норм права. Засоби забезпечення належної реалізації права.

Застосування норм права як особлива форма його реалізації. Основні ознаки застосування права. Індивідуальний характер застосування права. Застосування права як вид діяльності державних органів. Процесуальна форма застосування права. Прийняття індивідуального правового акту як кінцевий етап правозастосування. Механізми та основні стадії процесу застосування норм права. Загальні вимоги правильного застосування правових норм. Застосування правових норм за аналогією в разі прогалин у законодавстві. Аналогія закону і аналогія права. Юридичні колізії і способи їх вирішення.

13. ТЛУМАЧЕННЯ ПРАВОВИХ НОРМ

Поняття і необхідність тлумачення права. Сутність тлумачення-з'ясування, тлумачення-роз'яснення. Засоби тлумачення норм права, поняття та основні риси.

Грамматичне (філологічне, семантичне, лінгвістичне) тлумачення правових норм. Логічне, історичне та наукове тлумачення правових норм. Види тлумачення права за суб'єктами. Офіційне і неофіційне тлумачення права та його види. Автентичне, делеговане (легальне) та доктринальне, професійне тлумачення норм права. За обсягом: буквальне,

поширювальне та обмежувальне тлумачення. За сферою дії: нормативне, казуальне (індивідуальне).

Акти тлумачення, їх види та юридична природа.

14. ЗАКОННІСТЬ І ПРАВОПОРЯДОК

Поняття законності. Сутність, основні ознаки та значимість законності. Загальність і обов'язковість додержання і виконання закону. Законність як метод цивілізованого державного управління. Принципи та вимоги законності.

Гарантії законності, їх поняття і види. Суспільні та юридичні гарантії законності. Недійсність нормативно-правових актів, прийнятих всупереч законам. Скасування або зміна неправових нормативно-правових актів державної влади. Контроль і нагляд за дотриманням законів спеціальними органами. Своєчасний та справедливий розгляд скарг громадян щодо порушення прав людини. Конституційні гарантії законності.

Суспільний та правовий порядок. Сутність правопорядку, його характерні риси. Структура, функції та принципи правопорядку. Взаємозв'язок правопорядку і законності. Законність, правопорядок і дисципліна.

15. ПРАВОМІРНА ПОВЕДІНКА. ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Поняття та основні ознаки правомірної поведінки. Види правомірної поведінки. Об'єктивна та суб'єктивна сторони правомірної поведінки. Маргінальна та конформістська поведінка, умови та причини їх існування у сучасному суспільстві.

Загальна характеристика та ознаки правопорушення. Протиправність, суспільна небезпека, шкода, вина (умисел, необережність). Елементи правопорушення Суб'єкт, об'єкт, суб'єктивна сторона, об'єктивна сторона правопорушення. Види правопорушень. Злочини. Проступки (види проступків). Причини правопорушень і шляхи їх усунення.

Поняття, ознаки, принципи і види юридичної відповідальності. Конституційна, цивільна, дисциплінарна, адміністративна, кримінальна, матеріальна відповідальності. Стадії юридичної відповідальності Обставини, що виключають юридичну відповідальність. Підстави звільнення від юридичної відповідальності Необхідна оборона і крайня необхідність. Презумпція невинуватості як гарантія прав людини та громадянина Юридична відповідальність і державний примус.

16. ПРАВОСВІДОМІСТЬ І ПРАВОВА КУЛЬТУРА

Поняття та основні риси правової свідомості. Структура правової свідомості, її елементи: правова ідеологія, правова психологія, правова поведінка Вплив правосвідомості на законотворчу та правозастосувальну діяльність. Види правової свідомості: теоретична, професійна, побутова. Професійна правосвідомість юриста. Поняття правової світоглядної ідеології.

Правова культура: її сутність та основні риси, форми прояву в суспільстві. Правові погляди і принципи. Правовий нігілізм, причини його виникнення, форми, вплив на стан режиму законності, реалізацію та забезпечення прав і свобод громадян. Роль правової культури у формуванні громадянського суспільства та правової держави. Правова культура у законодавчій і правозастосувальній діяльності. Професійна правова культура.

17. ПРАВОВІДНОСИНИ

Поняття та основні ознаки правових відносин. Правовідносини як вольові суспільні відносини створені на основі норм права Індивідуальний характер правовідносин. Забезпеченість правовідносин захистом державного примусу. Основні види правовідносин.

Регулятивні та охоронні, активні і пасивні, відносні й абсолютні правовідносини. Передумови виникнення і функціонування правовідносин. Взаємозв'язок норми права і правовідносин.

Суб'єкти правовідносин. Правоздатність і дієздатність суб'єктів правовідносин. Правовідносини як форма існування й реалізації прав і обов'язків. Обставини, з настанням яких виникають, змінюються або припиняються правові відносини. Юридичні факти та їх класифікація. Юридичні дії та події.

18. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН ТА ЙОГО МЕХАНІЗМ

Правове регулювання і його вплив на суспільні відносини. Поняття, предмет, прийоми і типи правового регулювання. Правове регулювання як владний вплив держави з допомогою всіх юридичних засобів на суспільні відносини з метою їх розвитку. Основні стадії правового регулювання.

Механізм правового регулювання як система засобів правового впливу на всі суб'єкти суспільного життя, формування їхньої правової поведінки. Елементи механізму правового регулювання. Правові норми. Юридичні факти. Індивідуальні юридичні приписи, правовідносини, акти реалізації норм права. Місце і роль держави у функціонуванні механізму правового регулювання відносин.

Якість правового регулювання суспільних відносин. Ефективність правового регулювання. Економічність правового регулювання. Цінність правового регулювання. Вимоги до механізму правового регулювання у державах соціальної демократії.

III. ВИМОГИ ДО ЗНАНЬ ТА ВМІНЬ СТУДЕНТІВ

Курс «Теорії держави і права» є у правознавстві вирішальною дисципліною. Її загальні положення служать базою для формування основних принципів і положень спеціальних юридичних наук.

Засвоївши курс «Теорії держави і права», студент повинен **знати**: основні категорійні поняття науки теорії держави і права, основи розвитку держави, функції держави та механізм їх здійснення, оволодіти знаннями про форму держави, політичну систему, основні права, свободи і обов'язки людини і громадянина, засвоїти поняття, ознаки, значення права в суспільному регулюванні, правову систем, систему права, норми права, їх застосування, тлумачення, правотворення, правопорушення, юридичну відповідальність, громадянське суспільство та правову державу.

Вміти: на основі ґрунтовного, фундаментального знання теорії держави і права опанувати самостійний стиль мислення, засвоїти специфіку державотворення та правотворення, формувати свою власну позицію, застосовувати набуті знання при аналізуванні нагальних проблем сьогодення, розуміння суспільства як самоорганізованої системи.

IV. РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

I. Законодавство

1. Загальна Декларація прав людини.//Права людини.- К., 1989, 1992. Права человека. - М., 1989, 1990 та інші збірки.
2. Конвенція про права дитини (ООН, 1989р.). //Права людини. - К., 1992.
3. Конвенція про захист прав і свобод людини 1950 року //Український часопис прав людини. - К., 1996. №2.
4. Статут Організації Об'єднаних Націй. Ст.1 // Международное право в документах.- М., 1982.
5. Конституція України.

2. Підручники та навчальні посібники

1. Алексеев С.С. Теория права. - М., 1995. С.216-229.
2. Общая теория права /под ред. Пиголкина А.С./- М., 1997.
3. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави.- К., 2001.
4. Рабінович П.М., Шмельова Г.Г., Луць Л.А. Загальна теорія держави і права.- К., 1993.
5. Скакун О.Ф., Подберезький М.К. Теорія держави і права.- Х., 1996, 1997.
6. Скакун О.Ф. Теорія держави і права.- Х.: Консум, 2001
7. Словарь терминов по теории государства и парва.- Х., 1997.
8. Спиридонов Л.И. Теория государства и права.- М., 1996.
9. Теорія держави і права / під ред. Копейчікова В.В. /- К., 1995, 1997.
10. Теорія держави і права (опорні конспекти) / Авт.- упоряд. Кравчук М.В. – К.:Атіка, 2003.
11. Теория государства и права / под ред. Корельского В.М., Первалова В.Д./- М., 2001.
12. Теория права и государства / под ред. Лазарева В.В./- М., 1997.
13. Теория права и государства / под ред. Манова Г.Н./- М., 1996.

АВТОР ПРОГРАМИ: ЮХИМЮК О. М.

ЗМІСТ

I. ВСТУП.....	3
II. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ.....	3
ТЕМА 1. ПОХОДЖЕННЯ ДЕРЖАВИ.....	3
ТЕМА 2. МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВИ. ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ.....	3
ТЕМА 3. ФОРМА ДЕРЖАВИ.....	3
ТЕМА 4. ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА І ДЕРЖАВА.....	4
ТЕМА 5. ПРАВА, СВОБОДИ ТА ОБОВ'ЯЗКИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА.....	4
ТЕМА 6. ЗАГАЛЬНЕ ВЧЕННЯ ПРО ПРАВО.....	4
ТЕМА 7. ПРАВОВА СИСТЕМА ТА СИСТЕМА ПРАВА.....	4
ТЕМА 8. ДЖЕРЕЛА (ФОРМИ) ПРАВА. НОРМИ ПРАВА. ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА.....	4
ТЕМА 9. РЕАЛІЗАЦІЯ І ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВА.....	5
ТЕМА 10. ПРАВОВІДНОСИНИ.....	5
ТЕМА 11. ПРАВОМІРНА ПОВЕДІНКА. ПРАВОПОРУШЕННЯ. ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ. ЗАКОННІСТЬ І ПРАВОПОРЯДОК.....	5
ТЕМА 12. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ І ЙОГО МЕХАНІЗМ. ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ТА ПРАВОВА ДЕРЖАВА.....	5
III. ВИМОГИ ДО ЗНАНЬ ТА ВМІНЬ СТУДЕНТІВ.....	6
IV. РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА.....	6
I. Законодавство.....	6
2. Підручники та навчальні посібники.....	6